

ÇİN'İN HAZAR ve ORTA ASYA BÖLGESİNE YÖNELİK POLİTİKASI

Bülent UĞRASIZ*

Bu çalışma, Çin'in Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan yeni uluslararası düzen içinde, yeni bağımsızlığına kavuşan Hazar ve Orta Asya bölgeleri devletlerine yönelik dış politikasını açıklamaktadır. Gerek Hazar, gerekse Orta Asya bölgelerinin enerji kaynaklarını sahip olması, bu bölgeleri yönelik ilgiyi arttırmıştır. Üstelik Orta Asya ülkelerinin bazıları Çin'in komşusudur. Bu bakımdan, Çin'in bu bölgelere jeostratejik anlamda ilgisinin olmasını da doğal karşılamak gerekir. Çin, ekonomik anlamda hızla kalkınan bir ülkedir. Ekonomik temelde Hazar ve Orta Asya bölgelerine ilgi göstermesinin yanı sıra Çin'in uluslararası ilişkilerde dünyayı tek başına yönetmek isteyen A.B.D.'ne tepki duyması, Rusya ile ilişkilerine farklı bir boyut katmaktadır. Çin'in enerji kaynaklarına sahip Hazar ve Orta Asya bölgelerine gösterdiği ilgi, iki kutuplu uluslararası sistemin Sovyetlerin yıkılması sonrasında yerini bıraktığı ve A.B.D.'nin başını çektiği tek kutuplu uluslararası yapı içinde değerlendirilmelidir.

Çin'in Hazar ve Orta Asya bölgelerine yönelik dış politikasını değerlendirebilmek için, bölge dışı güçlerin (Rusya, İran, Türkiye ve Çin) bölgeye yönelik dış politikaları göz önüne alınarak incelenmesi gerekir. Bu incelemenin başladığı tarih, Sovyetler Birliği'nin dağıldığı tarih olan 1991

* Öğr. Gör. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Amerikan Kültürü ve Ed. Bölümü

yılıdır. Sovyetlerin dağılması sonucunda ortaya çıkan tek kutuplu uluslararası sistemde A.B.D. başat güç konumundadır. Eskiden Sovyet sınırları içinde yer alan ve Sovyetlerin yıkılması sonrasında bağımsızlığına kavuşan Hazar ve Orta Asya bölgesi ülkeleri, bünyesinde petrol ve doğal gaz kaynakları da bulundurmaları nedeniyle bir cazibe merkezi haline gelmiştir. Bu cazibe merkezi için bölge dışı dört devlet arasında rekabet yaşanmaktadır. Rekabete sahne olan bu bölgede, "uyanmakta olan dev" diye tanımlanan Çin'in de kendine özgü bir rolü vardır. Bu rolün ne olduğu, bu çalışmada, Çin devletinin bölgeye yönelik politikası değerlendirilerek ortaya konacaktır.

I. SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN ÇÖKMESİ SONRASINDAKİ DURUM

Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında kendini fesh etmesi sonrasında Orta Asya'da beş bağımsız devlet (Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan) ve Güney Kafkasya'da üç bağımsız devlet (Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan) ortaya çıkmıştır. Hazar Denizi havzasında bulunan geniş petrol ve doğal gaz rezervleri ise bu bölgenin jeostratejik önemini arttırmıştır. Hazar Havzası'nın potansiyel enerji kaynağı olarak ortaya çıkmasının önemi, önümüzdeki yıllarda global düzeyde artan petrol talebinin İran Körfezi kaynaklı petrol üzerindeki baskıyı azaltması ve yukarı tırmanan petrol fiyatlarını dizginleyeceğinden kaynaklanmaktadır. Orta Asya ve Güney Kafkas ülkelerinin doğal kaynaklarını Batı'ya ulaştırmaları sayesinde, dünya piyasasındaki cari fiyatlar ile satarak elde ettikleri gelirlerle Rusya'ya olan bağımlılıkları azalacak ve siyasi, ekonomik kalkınmalarının yanı sıra dış dünya ile güvenlik bakımından ilişkiye girebileceklerdir. Bölge ülkelerinin güçlenmesi, istikrar kazanması ve Batı tipi demokratik düzene kavuşmaları, Rusya'yı da etkileyecek ve böylece Rusya'nın güneyinde yayılmacı olmayan, sorumlu bir dış politika gütmesine yol açacaktır.

Bölge ülkeleri, bağımsızlık sonrasında, potansiyel olarak zayıf, istikrarsız ve Moskova merkezinden ani kopuşun şaşkınlığını yaşamaktadır. Bundan dolayı, gelecek on, on beş yıl Hazar Havzası devletlerinin güvenlik ve istikrar bakımından hem iç, hem de bölgesel tehditler yüzünden modern, milli bir devlet oluncaya kadar zor bir geçiş dönemi geçirecekleri açıktır. Bu geçişte karşılaşılan sorunlar, az gelişmiş ülkelerdeki gibi fazladır. Bu sorunlar şöyle sıralanabilir. Bölgesel ve etnik uyuşmazlıklar dahil olmak üzere aşırı fakirlik ve ekonomik zorluklar, gelir dağılımında adaletsizliğin artması, az gelişmiş siyasi kurumlar ve sivil toplum örgütleri, milli kimliklerin ve çevre kirlenmesinin yol açtığı sorunlar, siyasi baskı, iktidarın barışçı yollarla transferi için adil mekanizmaların olmayışı, hızlı nüfus artışı, şehre göç, toprak, su, enerji ve doğal kaynaklar üzerinde sorunlar, etnik ayrımcılık ve toplumun her kademesine yayılmış bulunan rüşvettir (Hunter; 1996, 168). Kısaca, bu ülkeler, az gelişmiş ülke olmanın özelliklerini taşımakta olup ülkeyi yönetenlerin halkın temel beklentilerini karşılayamama durumunda, etkili yönetme ve düzeni sağlama kapasitelerini kaybedecekleri aşıkardır.

Bundan da öte, Hazar Havzası rekabete sahne olan bir bölgedir. Yoğun rekabet, bölgede petrol ve doğal gaz kaynaklarına ulaşmak isteyen ve yine bu bölgede nüfus sahibi olmak isteyen devletler arasındadır. Bölge ülkelerinin güvenliğini tehdit ederek istikrarsızlığa yol açabilecektir. Bölge dışı güçler sırasıyla Rusya, İran, Türkiye ve Çin devletleridir. Bölgenin Avrasya kıtasının coğrafi merkezi olması, geniş ölçekli enerji kaynaklarını bünyesinde barındırması itibariyle, bu bölgedeki herhangi bir istikrarsızlık unsuru, kıtanın bütününde istikrarı ve güvenliği tehdit edebilir. Graham Fuller'in belirttiği gibi, bölgedeki büyük ölçekli istikrarsızlık ve çatışma, Avrasya'da risk yaratabilir. Bu riskler sırasıyla şunlardır (Fuller; 1992):

(1)Rusya, Türkiye, Çin, Afganistan, Hindistan ve Pakistan'ın gelecekte ülke içi gelişmeleri önemli derecede etkilenir.

(2)Türkiye, Rusya, Çin, İran, Afganistan, Hindistan ve Pakistan arasında işbirliğine veya uyuşmazlığa yol açabilir.

(3)Yukarıda adı geçen ülkeler, Hazar Havzası ülkelerinden bazılarını da içine alarak kendi aralarında yeni blok, müttefik olma ve koalisyon kurmalarına yol açabilirler.

(4)İran'ın bölgedeki pozisyonunu etkiler. Bu da İran'ın A.B.D., Batı, Rusya ve bölgedeki diğer ülkeler ile ilişkilerini etkiler.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, A.B.D. ve Batı ülkeleri için Hazar Havzası'nın istikrarı çok önem kazanmıştır. Türkiye bir NATO ülkesi olarak Güney Kafkasya ile sınırdır. Gelecekte NATO'nun muhtemel genişleme planları içinde yer alan Romanya, Bulgaristan ve mümkün olursa Ukrayna, güney Kafkasya'yı NATO'nun sınırına daha da yaklaştıracaktır. Eğer, bölgede meydana gelebilecek bir çatışma Türkiye'yi içine alırsa, NATO'nun soruna müdahalesi söz konusudur. Bunlardan da öte, Rusya, Çin veya her hangi bir bölge dışı gücün istikrarı bozması veya askeri müdahalede bulunması durumunda, Batı müttefik güçleri (A.B.D. ve NATO'na dahil ülkeler), bölgedeki önemli çıkarlarını kollamak için, askeri müdahale, dahil baskı yapacaklardır.

II. ÇİN'İN BÖLGEYE YÖNELİK POLİTİKASI

1997 yılında Çin, Kazakistan ülkesinin önemli bir petrol bölgesinde, başarılı bir şekilde petrol çıkarmak ve nakledilmesini içeren hakları kapsayan

bir anlaşma ile Orta Asya'ya girmiştir. Çin'in bu hamlesi, bazı çevrelerde alarm zillerinin çalmasına neden olmuş ve A.B.D. ve Batılı çok uluslu şirketlerin yerine “Çin'in hegemonyası mı kuruluyor?” diye akla çeşitli fikirler getirmiştir.

Çin, Hazar bölgesini, çok ihtiyaç duyulan enerji kaynakları bölgesi olarak görmektedir. Çinliler, Orta Asya'ya maliyet hesapları düşüncelerine dayanarak pazar mantığı açısından değerlendirdikleri bir petrol deposu olarak değil de, politik ve güvenlik bakımından yaklaşmaktadır. İşte bu nedenle, Çin, Kazakistan'dan doğu Çin'e boru hattı inşası planlanmıştır. Çin, hararetle Orta Asya'dan güvenlik içinde enerji tedarik etmeyi planlamaktadır. Bu alışveriş için petrol karşılığı silah satışı dahi yapılması söz konusu olabilir. Çin, her şeyden önce, A.B.D.'yi bölgede jeopolitik bir rakip olarak görmektedir. Çin'in Orta Asya politikası, daha geniş stratejik yaklaşım içinde, A.B.D.'ye karşı çok kutuplu dünyanın yaratılması çabasıdır (Burles; 1999). Bu bakımdan, Pekin, Orta Asya için A.B.D. ve Batı'nın gündeminde olan demokratikleşme ve küreselleşmeye karşıdır. Aynı şekilde, Çin, bölgenin liberal dünya piyasalarına açılma veya bölgedeki neo-komünist rejimlerin iktidardan uzaklaştırılma fikirlerini paylaşmamaktadır. Çin'in bölgeye yönelik politikasının iki temel ayağı vardır. Bunlardan ilki, Çin, bölgedeki milliyetçi akımların uyanmaması taraftarıdır.

İkincisi ise, A.B.D.'nin bölgeden mümkün olduğunca uzak tutulmasıdır. Çin, bölgeye yönelik dış politika açısından bu iki temel noktaya dayanarak Orta Asya'yı kontrol etmek istemektedir. Çin'in en çekindiği nokta, milliyetçi hükümetlerin Orta Asya'da iktidara geldiklerini görmektir. Çünkü, bu hükümetlerin Çin'deki ayrılıkçı Uygurları destekleyeceği görüşü hakimdir.

Çin'in Orta Asya ve Kafkas Havzası için izlediği politika, karmaşık, ince, diğer bölge dışı güçleri kollayacak şekilde politik ve stratejik kaygılarla

doludur. Çin'in önde gelen hedefi, kendi toprak bütünlüğünü sağlamaktır. Çünkü, Çin'in doğusundaki (Doğu Türkistan) Sincan otonom bölgesinde yaşayan Müslüman Uygur Türkleri, tarihsel boyut içinde değerlendirilirse, ayrılıkçı olarak görülmüşlerdir. Fakat, Pekin'in sıkı denetimi sayesinde, geçmişte önemli bir ayrılıkçı hareket meydana gelmemiştir. Çin'in doğu sınırı boyunca Orta Asya cumhuriyetleriyle ticari ilişkiler geliştirilmiş hatta demiryolu kurulmuş, nakliye için yollar yapılmış ve boru hattı inşası başlamıştır (Smith; 1996, 161). Uygur Türkleri ile Orta Asya Cumhuriyetleri arasında, sınır boyunca barış havası esmektedir.

Çin, bölgenin enerji kaynaklarına ulaşmada bir zorlukla karşılaşmamak için Orta Asya'da her hangi bir sorunun çıkmasını önlemek istemektedir. Böylece, Orta Asya ülkelerini Çin pazarına ticari ilişkilerle bağlamak istemektedir. Aslında, Çin'in Tarım Havzasında geniş petrol yatakları olmasına rağmen, Orta Asya ülkelerine ilgi göstermesi bölgedeki enerji yataklarının güvenliği bakımındandır. Çin'in enerji güvenliği için belirlediği stratejinin başarısı, Rusya ve Kazakistan ile yaptığı işbirliği sayesinde. Bu nedenle, Çin, enerji kaynaklarına sahip olan ülkelerle bağlantı kurmuş ve Orta Asya'yı ticari bakımdan bağlamıştır (Christofferson; 1998, 5).

Çin'in çıkarları, kısa dönem içinde, pasif ve başka ülkelerin bölgede izlediği politikaya tepki olarak değerlendirilmelidir. Çünkü, Çin, Orta Asya'da büyük bir vizyon sonucunda, nüfuz alanı oluşturma politikası gütmekten çok, bölgede istenmeyen gelişmeleri önlemek niyetindedir. Çin, siyasi ve ekonomik etkisini kendisine bitişik sınırlarda genişletmek istemektedir. Bundan da öte, Çin, Kırgızistan, Tacikistan ve Kazakistan'a coğrafi yakınlığı göz önüne alındığında, bu ülkelerin Rusya'ya olan bağımlılığın azalmasını, buna karşın kendi ürünlerine bu ülkelerin gittikçe bağlanmasını istemektedir. Orta Asya ülkeleriyle sınırı olan doğu sınırlarında, Çin, bölge ülkeleriyle ilişkileri

gelişecek ve buralarda başat bir rol oynamaya çalışacaktır. Zaten, bu Orta Asya'nın Çin ile sınırının olduğu bu bölgeler, A.B.D. ve Batı için daha az stratejik bir öneme sahiptir. Stratejik olan kısım, Orta Asya'nın daha ziyade batı ve güney Kafkasya kısımlarıdır. Çin'in ise bu bölgelerde etkisini geliştirmesi aşağıdaki nedenlerden dolayı pek mümkün değildir:

(1) Her şeyden önce, Çin'in, Orta Asya ülkelerine yatırım yapacak kadar sermayesi yoktur. Komşusu Tacikistan ve Kırgızistan'ın petrol ve doğal gaz yatakları bulunmamaktadır. Bunun için özellikle, bu iki komşu ülkenin hidroelektrik enerji kaynaklarının işletilmesi için dış sermayeye ihtiyaçları vardır. Kalkınmakta olan bu iki komşu ülkesi için önemli miktarda dış sermayenin yatırımda kullanılması gerekir. Çin'in böyle bir sermaye miktarını bu ülkelere sağlaması mümkün değildir.

(2) Kazakistan'ın petrol yatakları, üretim sektörü ve doğal kaynakları Rusya'ya yakın olan kuzey kısmındadır. Burada, halkın çoğunluğu Rus'tur. Kazak ekonomisi, Rus ekonomisi ile bütünleşmiştir. Buna ilaveten, Kazaklar, bir çok bölge dışı ülke ve çok uluslu şirket ile enerji ve ekonomik alanda sıkı ilişkilere girmiştir. Kazakların şu anda sahip oldukları bu imkanlar ile karşılaştırıldığında, Çin'in önerebilecekleri çok kısıtlıdır. Sonuç olarak, Kazakistan'ın önemli stratejik ve ekonomik alanları Çin'in ekonomik etkisine açık değildir.

(3) Çin, Orta Asya'nın merkezinden yani, Hem Özbekistan'dan, hem de Türkmenistan'dan fiziki olarak ayrı ve uzaktır. Özbeklerin bölgede başat ülke olmak gibi bir özlemi vardır. Bu bakımdan, Çin'in etkisini genişletmesini hiç hoş karşılamayacaktır. Türkmenistan'ın ise doğal gaz kaynaklarının mevki itibarıyla İran, Türkiye ve Azerbaycan ile zaten daha önceden kurulmuş gelişmiş ticari ilişkileri vardır. Bu sayede, bu

ülkelere yönelmiş durumdadır. Özbekistan ve Türkmenistan, eğer, Çin'in siyasi ve ekonomik bakımdan bölgeye sızmasına izin vermezse, Orta Asya'da Çin başat güç olamaz.

(4)Orta Asya ülkelerinin tehdit algılaması şu şekildedir: Çin ile sınırı olan üç Orta Asya ülkesi (Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan), Çin'in uzun dönemli niyetlerine bakarak kendilerini tehdit altında görüyorlar (Dannreuther; 1994, 63-64). Çin'in yerel ekonomilere sızması, ortak sınıra sahip olduğu bölge ülkelerini gücendirmiş, hatta onların düşmanlığına yol açmıştır. Çin'in son olarak, bazı sınır uyuşmazlıklarının çözümlenmesinde takındığı tavır, Pekin'in etkisini yaymak istemesi olarak algılanmış, bu da korku ve güvensizlik yaratmıştır.

Önümüzdeki en aşağı beş yıl için, Çin'in Orta Asya'ya yönelik hedefleri, sınırlı ve savunma özellikli olacaktır. Çin'in dış politikada, güvenlik bakımından dikkatini, kuzeydoğu (Kore) ve güneydoğu (Tayvan) üzerine yoğunlaştırmıştır. Orta Asya ise, bunlar yanında ikinci planda kalmaktadır. Pekin, Rusya ile girdiği ilişki çerçevesinde, Rusya'nın hassasiyetlerini hesaba katmak zorundadır. Çin ve Rusya'nın bölgede istikrarın sağlanması, köktendinci İslam ve pan-Türkizmin yükselmesinin önlenmesinde ortak çıkarları vardır. Çin, Rusya ile ilişkileri göz önüne alındığında, bölgede, Rusya'nın birinci devlet olmasına karşı çıkamaz ve bölgede Rusya'yı gücendirecek atak bir politika izlemesi, Çin'in bölgeyle ilgili sınırlı amaç ve araçları yüzünden mümkün değildir (Menon; 1998). Ayrıca, Pekin'in sınırları ötesinde, Orta Asya'yı etki altına alması, askeri, siyasi, ekonomik bakımdan içinde bulunduğu kaynak eksikliği yüzünden imkansızdır.

Uzun dönemde, Çin bölgede ekonomik bakımdan başat güç olursa, bunun bazı siyasi etkileri olur. Kesinlikle, bu durum, Rusya'nın hiç karşılaşmak istemediği bir pozisyondur. Rusya'nın bu düşmanlığı, sıcak çatışmaya dek uzayabilir. Önümüzdeki yıllarda, Çin-Rus ilişkilerinde tansiyonun yükselmesi ve bir çatışmaya yol açması muhtemeldir. Hatta, Çin bölgede başat güç olmada başarısız olsa bile, Çin ve Rus ilişkilerinde iki potansiyel uyuşmazlık kaynağı vardır. Bunlardan birincisi, Çinlilerin düşüncesine göre, ekonomik kalkınmanın Uygur'luların ayrılıkçı sorununu çözeceğini zannetmeleridir. Aksine, Uygur Türklerinin Orta Asya Türkleriyle daha sıkı ilişki kurmaları sayesinde, ekonomik kalkınma onların özlemlerini gerçekleştirmelerinde bir basamak da olabilir. Bu tablo karşısında, Ruslar Çin'i zayıflatmak için Uygur Türklerini destekleyebilir. Rus-Çin ilişkilerinde ikinci uyuşmazlık nedeni ise, Orta Asya ülkelerinden biri veya ikisi, bölge dışı ülkelere biriyle (örneğin Çin, Rusya, İran, Türkiye veya Hindistan) ittifak içine girerse, Orta Asya'da birbirine hasım iki kamp oluşmasına yol açar. İttifak kurma sürecinde Özbekistan ve Çin, Kazakistan ve Rusya'ya karşı ittifak içinde olabilir veya Çin ile Kazakistan (Kuzey Kazakistan, Rusya tarafından alındığı takdirde) Rusya'ya karşı ittifak içine girerse, Orta Asya'da savaş riski artar. Rusya ile Çin arasında yine askeri bir çatışmanın çıkma olasılığı, Orta Asya'da halen iktidarda bulunan neo-komünist liderlerin yerine milliyetçi liderlerin geçmesi halinde söz konusu olabilir.

Sonuç olarak, bölgede Çin'in etkisini arttırması, A.B.D. ve Batı'nın çıkarlarına zarar vermez, aksine yararlı bile olabilir. Çin'de tıpkı A.B.D. ve Batı ülkeleri gibi, radikal İslam'ın yayılmasına, Orta Asya ülkelerinin Rusya'ya olan bağımlılıklarına, bölgedeki istikrarsızlığa, tam bağımsızlığa kavuşamamalarına, Müslüman cumhuriyetlerin ekonomik az gelişmişliğine, Orta Asya ülkelerinin dış dünyaya açılmamasına, bölgedeki petrolün uluslararası pazarlara nakledilememesine karşıdır. Bölge konusunda, Çin'in açılımının engellenmesi

mantıksızlık ve kısa görüşlülüktür. Çin'in açılımı, A.B.D. ile bölgedeki ortak çıkarlara hizmet eder ve bu da her iki tarafa bölge konusunda çatışmadan ziyade işbirliğine iter.

KAYNAKÇA

Hunter, Shireen T. "The Muslim Republics of the Former Soviet Union: Challenges for the United States," **The Washington Quarterly**, Summer 1992, p.57-71.

Fuller, Graham E., **Central Asia: The New Geopolitics**, RAND, R-4219-USDP, 1992.

Burles, Mark, **Chinese Policy Toward Russia and Central Asian Republics**, RAND, MR-1045-AF, 1999.

Smith, Dianne L., "Central Asia, A New Great Game?" *Asian Affairs*, Vol.23, Fall1996, p.161.

Christoffersen, Gaye, "China's Intentions for Russian And Central Asian Oil and Gas," **The National Bureau of Asian Research**, Vol.9, No.2, March 1998, p.5.

Dannreuther, Roland, **Creating New States in Central Asia**, Adelphi Paper 288, Oxford University Press for the IISS, London, 1994, pp.63-64.

Menon, Rajan, "After Empire: Russia and the Southern Near Abroad," in Mandelbaum (ed.) (1998).

Mandelbaum, Micheal (ed.), **Central Asia and the World**, Council on Foreign Relations, New York, 1994.

